

*Immanuel
Kant*

UM
I
SLOBODA

*spisi iz filozofije istorije,
prava i države*

---

*izbor,
redakcija prevoda i predgovor
Danilo Basta*

VEČNI MIR. FILOZOFSKI NACRT

pati iz arhivskih dokumenata. — Prečutkivanje (*reservatio mentalis*) starih pretenzija koje zasada možda nijedna strana ne spominje, zbog toga što je svaka od njih suviše iscrpljena te ne može da nastavi rat, no koje će u budućnosti biti izmišljene u zloj nameri da se za tu svrhu iskoristi prva zgodna prilika, spada u jezuitsku kazuistiku i stoji, ako se stvar pravo uzme, ispod dostojanstva vladara, kao i ispod časti njegovog ministra koji bi bio sklon takvim dedukcijama.

Ako se, međutim, po prosvetljenim pojmovima politike smatra da se prava čast države sastoji u trajnom povećavanju njene moći, bez obzira na sredstva, onda će, dakako ovo shvatanje izgledati školsko i pedantno.

2. »Nijednu samostalnu državu (bez obzira na to je li ona velika ili mala) ne može druga država da stekne nasleđem, zamenom, kupovinom niti darivanjem.«

Država nije imovina (*patrimonium*) kao što je, na primer, zemlja što je ona zauzima. Ona je zajednica ljudi kojoj niko drugi ne može zapovedati niti njome raspolagati do ona sama. Nju, koja je zasebno stablo sa vlastitim korenjem, nakačemiti kao navrt drugoj državi znači uništiti joj opstanak kao moralnoj ličnosti i pretvoriti je u stvar, a to se protivu ideji prvobitnog ugovora, bez koje se ne može zamisliti pravo ni kod jednog naroda.* Svakome je poznato u kakvu je opasnost u naše vreme sve doskoro dovodila Evropu — jer ostali delovi sveta nikada nisu za to znali — predrasuda o tom načinu sticanja, naime da se i države mogu međusobno ženiti. To je delom neka nova vrsta industrije kojom se bez utroška snage, porodičnim vezama, postaje preko mere snažan, a delom način da se tako povećava posed zemalja. — Ovamo treba ubrojati i slučaj kada jedna država iznajmljuje vojsku drugoj protiv nezajedničkog neprijatelja. Pri tome se podanici upotrebljavaju i troše kao stvari kojima se rukuje kako ko hoće.

3. »Stajace vojske (*miles perpetuus*) treba da vremenom potpuno nestanu.«

One neprestano prete ratom drugim državama, jer su uvek spremne da se pokažu naoružane za takav poduhvat. One prisiljavaju države da se međusobno bez granica nadmeću u broju naoružanih ljudi, a kako to zahteva velike izdatke, mir konačno postaje još mučniji od kratkog rata, pa takve vojske bivaju same po sebi uzrok napadačkih

* Nasledna država nije država koju može druga naslediti, nego ona koja svoje vladarsko pravo može nasledstvom da prenese na drugu fizičku osobu. U tom slučaju stiče država vladara, a ne vladar kao takav (tj. već kao vladar jedne druge države) državu.

ratova kojima se želi postići rasterećenje. Osim toga, ako su ljudi plaćeni za to da ubijaju ili da budu ubijeni, to znači da su upotrebljeni kao proste mašine ili oruđe u ruci nekog drugog (države), a tako nešto se ne može dovesti u sklad s pravom čoveka u našoj vlastitoj osobi.* Sasvim je druga stvar kada se građani dobrovoljno s vremena na vreme vežbaju u rukovanju oružjem, da bi tako sebe i svoju domovinu osigurali od napada. — Isto tako bi bilo i sa nagomilavanjem blaga, jer bi to druge države shvatile kao pretnju ratom, a to bi ih prisililo da eventualni rat preduhitre (jer od tri sile: vojne, savezničke i novčane, moglo bi se reći da je ova poslednja najpouzdanije ratno oruđe, samo što je vrlo teško proceniti njenu veličinu).

4. »Država se ne sme zaduživati zbog spoljašnjih državnih razmirica.«

Ako se u državi ili izvan nje traži pomoć u privredne svrhe (za popravku puteva, podizanje novih naselja, izgradnju žitnica za slučaj nerodnih godina itd.), onda to pomoćno vrelo nije sumnjivo. Ali, kao mehanizam u međusobnoj borbi jedne sile protiv druge, kreditni sistem dugova što rastu u nedogled ali ipak tako da je sadašnje potraživanje uvek osigurano (jer nije verovatno da će se svi poverioci istovremeno s time pojaviti), takav kreditni sistem — duhoviti izum jednog trgovačkog naroda u ovome veku — predstavlja opasnu novčanu silu, državnu blagajnu za vođenje rata veću od blagajni svih drugih država, koja se može iscrpeti samo kad jednom u budućnosti presuše dažbine (što se opet može dugo sprečavati, oživljavanjem prometa i njegovim protivdejstvom na industriju i privredu). Tako olakšano ratovanje, kao i sklonost vlastodržaca ka tome, koja je izgleda ukorenjena u ljudskoj prirodi, velike su smetnje za ostvarenje večnog mira, pa bi jedan preliminarni član morao to zabraniti, utoliko pre što će konačno ipak državno bankrotstvo neizbežno oštetiti i mnoge druge države istovremeno, bez njihove krivice, i time ih javno povrediti. Prema tome, druge države su bar u pravu da se udruže protiv takve države i njenih bezobzirnih namera.

5. »Nijedna država ne sme se nasilno uplitati u uređenje i upravljanje druge.«

Jer, šta joj može dati pravo na to? Zar možda skandal kojim jedna država sablažnjava podanike druge države? Međutim, ovaj pre može da posluži kao opomena, jer pred-

* Tako je neki bugarski knez odgovorio grčkom caru, kada je ovaj htio da s njim reši spor na lep način dvobojem, bez protovanja krvi svojih podanika: »Kovač koji ima klešta neće svojim rukama vaditi usijano železo iz žerave.«

Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer
Entwurf
(Königsberg. Nicolovius, 1795.)

Da li se ovaj satirični natpis na firmi jednog holandskog gostioničara, na kojoj je bilo naslikano groblje, tiče ljudi uopšte, ili državnih poglavara koji su nezasićeni ratom, ili možda samo onih filozofa što sanjaju taj slatki san napose, to pitanje možemo ostaviti nerešenim. Ali pošto političar-praktičar gleda sa velikim samoodopadanjem na političkog teoretičara kao na čoveka koji raspolaže samo suvim knjiškim znanjem, te za državu, koja polazi od načela zasnovanih na iskustvu, ne može svojim idejama bez stvarne sadržine predstavljati nikakvu opasnost i kome uvek može dozvoliti da kaže sve što hoće, a da se *iskusni* državnik koji poznaje svet na to ne osvrne, to autor ovog dela traži za sebe da on i u slučaju razmimoilaženja s tim ostane dosledan i da u njegovim pogledima, koje se usudio da javno iskaže, ne nasluti opasnost za državu. Ovom *clausula salvatoria* želeo bi autor dela da se izričito, u najlepšoj formi, ogradi od svakog zlonamernog tumačenja.

PRVI ODELJAK

koji sadrži preliminarne članove večnog mira među državama

1. *„Nijedan ugovor ne treba smatrati mirovnim ako je sklopljen tako da prećutno sadrži povod budućeg rata.“*

U tom slučaju bilo bi to samo primirje, odlaganje neprijateljstava, a ne *mir*, koji znači kraj svih razmirica i uz koji pridev *večan* već predstavlja sumnjiv pleonazam. Svi postojeći uzroci budućeg rata, iako su oni samim stranama — ugovornicama zasada još nepoznati, poništeni su do jednog zaključenjem mirovnog ugovora, bez obzira na to hoće li ih neko ne znam kako pronicljivo traganje otkriti i isko-

stavlja primer golemih nevolja što ih je na se navukao jedan narod svojim bezakonjem. I uopšte, rđav primer što ga jedna slobodna osoba daje drugoj (*scandallum acceptum*) ne znači povredu ove druge. — Ovamo, istina, ne bi spadao slučaj kada se jedna država zbog unutrašnjih razmirdaica počepa na dva dela, pa svaki za sebe predstavlja zasebnu državu koja hoće da zavlada celinom, i ako bi sada koja strana država jednom od tih delova ukazala pomoć, to se ne bi moglo smatrati mešanjem u uređenje druge države (jer u njoj tada vlada anarhija). No, sve dok ovaj unutrašnji sukob još nije rešen, uplitanje spoljašnjih sila značilo bi povredu prava jednog ni od koga zavisnog naroda, koji se samo bori sa svojom unutrašnjom bolešću, pa bi tako predstavljalo očiglednu sablazan (skandal) i ugrožavalo bi samostalnost svih država.

6. »Nijedna se država u ratu sa drugom ne sme upuštati u takva neprijateljstva koja bi u budućem miru nužno onemogućila međusobno poverenje, a to su: iznajmljivanje plaćenih ubica (*percussores*), trovača (*venefici*), kršenje ugovora, podsticanje na izdaju (*perduellio*) u državi sa kojom se ratuje«.

To su nečasne ratne lukavštine. I usred rata mora da preostane izvesno poverenje u neprijateljev način mišljenja, jer bi u protivnom slučaju bilo nemoguće sklopiti mir, pa bi se neprijateljstvo razbuktalo u rat do istrebljenja (*bellum internecinum*). Rat je tek nužno sredstvo u nevolji kojim se u prirodnom stanju (u kome ne postoji sud koji bi mogao pravomoćno suditi) silom održava vlastito pravo; i u kome se nijedna od zaraćenih država ne može proglasiti za nepravednog neprijatelja (jer to već pretpostavlja sudsku presudu), jer tek *ishod* rata, kao na takozvanom božjem sudu, odlučuje na čijoj je strani pravo. A između država ne da se zamisliti kazneni rat (*bellum punitivum*), pošto između njih ne postoji odnos pretpostavljeno-ga prema podređenome. — Iz toga sledi da bi se rat do istrebljenja, koji može da zatre podjednako obe strane a zajedno s njima i njihovo svekoliko pravo, završio večnim mirom na velikom groblju čovečanstva. Prema tome, takav se rat, kao i upotreba sredstava koja njemu vode, mora nezostavno zabraniti. A da pomenuta sredstva neminovno tamo vode, jasno je po tome što se one paklene veštine, same po sebi niske, ne bi dugo zadržale u granicama rata kada bi se jednom već počele koristiti — kao na primer špijunaža (*uti exploratoribus*) kod koje se iskorišćuje nečasnost *drugih* (koja se u svetu ne može iskoreniti) — nego bi prešle i u stanje mira i tako potpuno uništile njegove ciljeve.

Svi navedeni zakoni su objektivno, tj. prema intenciji vlastodržaca, zakoni koji nešto *zabranjuju* (*leges prohibitive*). No, jedni od njih spadaju u onu vrstu *strogih* zakona (*leges strictae*), koji važe bez obzira na okolnosti, te traže *hitno* izvršenje (kao oni pod 1, 5, 6) dok drugi (kao oni pod 2, 3, 4), iako nisu izuzeci od opštih pravila, daju, prema prilikama, *subjektivno* šira ovlašćenja (*leges latae*) u pogledu njihovog *sprovođenja*, te dozvoljavaju da se njihovo izvršenje *odgodi*, ali da se pri tome ne gubi iz vida njihova svrha. Tako, na primer, *uspostavljanje* slobode koje su izvesne države bile lišene (po čl. 2) ne sme se odgoditi do na svetog Živka (*ad calendas graecas*, kako je obećavao Avgust), jer je odugovlačenje dozvoljeno ne zato da se sloboda uopšte ne povrati, nego samo zato da se to ne izvrši pre naglo i na taj način protivno samoj nameri. Zabrana se ovde odnosi na *način sticanja*, koji ubuduće ne sme da važi, ali ne i na *pritezavanje*. Jer, premda ono nema tamo nužan pravni vid, ipak su ga u svoje vreme, tj. u vreme pozitivnog sticanja, sve države prema tadašnjem javnom mišljenju smatrale pravovaljanim.*

DRUGI ODELJAK

koji sadrži definitivne članove večnog mira među državama

Prirodno stanje (*status naturalis*) među ljudima koji žive jedni uz druge nije stanje mira nego, na protiv, ratno

* Da li osim zakona koji nešto nalažu (*leges praeeptivae*) i onih koji nešto zabranjuju (*leges prohibitive*) ima i takvih zakona koji nešto *dozvoljavaju* (*leges permissivae*), u to se dosad s ratnogom sumnjalo. Jer, zakoni su uopšte zasnovani na objektivnoj praktičnoj nuždi, a dozvole na praktičnoj slučajnosti izvesnih postupaka. Prema tome bi nes dopusni zakon silio da prediemo nešto na šta ne možemo biti prisiljeni, a to bi bila protivrečnost ako objekt zakona u oba slučaja ima isto značenje. — Zabrana koju smo pretpostavili tiče se ovde kod dopusnog zakona samo budućeg načina sticanja nekog prava (npr. nasledstvom), a oslobodenje od te zabrane, tj. dozvola, odnosi se na sadašnje pritezavanje, jer ovo drugo, ne prelazu iz prirodnog stanja u građansko, premda nije pravovaljano, ipak prema jednom dopusnom zakonu prirodnog prava može da traje i dalje, kao *pošteno posedovanje* (*Possessio pufativa*). No putativno posedovanja, koje je kao takvo konstatovano u prirodnom pravu, zabranjeno je posle prelaza u građansko stanje, u kome se ne može pravo steći na sličan način. Ovlašćenje za trajno posedovanje ne bi moglo postojati da je takvo sticanje ostvareno u građanskom stanju. Jer u njemu bi takvo posedovanje, kao povreda, moralo odmah prestati čim bi se utvrdilo da nije pravovaljano.

Ja sam ovim hteo samo uzgred da skrenem pažnju učiteljima prirodnog prava na doljam jedne *lex permissiva*, onako kako se on sam od sebe nameće umu koji sistematizuje i raspoređuje naravno zbog toga što se on u statutarom činovom pravu češće upotrebljava, samo s tom razlikom što samo prohibitivni zakoni stoje sami za sebe, a dozvole nisu unesene u te zakone kao ograničavajući uslov (kao bi trebalo da bude), nego su ubačene među izuzetke. — Tako se npr. kaže: zabranjuje se ovo ili ono: prvo, drugo, treće itd. do u negled, dok su dozvole dodate zakonu slučajno, ne po nekom principu, nego tapkajući među konkretnim slučajevima — umešto da su uslovi uneti u formulu *prohibitivnog* zakona, čime bi on uledno postao i dopusni zakon. — Stoga treba žaliti što je tako brzo napušten duhoviti i rešeni nagradni zadatak mudrega i ostroumnoga grofa Windischgrätze, koji je upravio sa tim. Mogućnosti takve formule [slične matematičkoj] jedini je pravi probni kamen doalednog zakonodavstva, jer će bez nje tzv. *ius certum* ostati uvek samim smernu želja. Inače ćemo imati samo *generalne* zakone, koji važe uopšte, ali ne *univerzalne* zakone, koji su *opštevažeći*. Kako to upravo, reklo bi se, i traži pojma jednog zakona.

žava samovoljno sprovodi zakone koje je sama dala, odnosno gde se vladar služi javnom voljom kao svojom privatnom. — Od pomenuta tri državna oblika *demokratija* je, u pravom smislu reči, *despotizam*, jer ona osniva takvu izvršnu vlast gde svi odlučuju o jednom ili možda protiv jednoga (koji prema tome nije sa tim saglasan), tako da odlučuju svi koji ipak nisu svi. A to znači protivrečnost opšte volje same sa sobom i sa slobodom.

Svaki oblik upravljanja koji nije *reprezentativan* pravo je *rugoba*, jer zakonodavac ne može u jednoj istoj osobi biti i izvršilac svoje volje (isto kao što ni kod silogizma opšta istina sadržana u gornjem sudu ne može istovremeno predstavljati supsumciju pojedinačnog slučaja iz donjeg suda pod gornji). I premda su ona druga dva državna uređenja nedostatna utoliko što u izvesnoj meri omogućuju takav način upravljanja, ipak je kod njih bar moguće da usvoje oblike upravljanja koji odgovara *duhu* reprezentativnog sistema, otprilike onako kako je *govorio* Fridrih II: da je on samo najviši sluga u državi.* Kod demokratskog ustava to je, međutim, nemoguće jer tamo hoće svako da vlada. Stoga se može reći: što je manja personalna strana državne vlasti, (tj. broj onih koji vladaju) i što je veća reprezentacija, tim državno uređenje više odgovara mogućnosti republikanizma, te ima nadu da će se postepenim reformama dotle i uzdići. Sa tog razloga u aristokratiji je već teže nego u monarhiji, a u demokratiji je i nemoguće ostvariti ovo jedino potpuno pravno uređenje drugačije do nasilnom revolucijom. Ali, narodu je do načina upravljanja* neuporedivo više stalo nego do oblika države (iako vrlo mnogo zavisi od toga da li ovaj više ili manje odgovara pomenutoj svrsi) mada, ako hoće da se saobrazi pojmu prava, mora ostvariti reprezentativni sistem jer je jedino u njemu mogućan republikanski način upravljanja, bez koga je uprava despotska i nasilna, bilo da je u pitanju koje mu drago uređenje. — Nijedna od starih takozvanih republika nije za to znala, i zbog toga su naprosto morale preći u despotizam, koji je pod vrhovnom vlašću jednog jedinog čoveka još najsošljiviji.

* Visoki nazivi što se pridaju vladarima (na primer: bozi, ponašanik, predstavnik božje volje na zemlji, zamenik bozi), bili su često predmet prekora, kao gruba, zaludna i veća lažanja. No meni se čini da to nije opravdano. — Daleko od toga da bi ti apititi mogli učiniti obolim gospodara zemlje. Naprotiv, morali bi ga učiniti skršenim u duši (ako ima razuma, kao što se mora pretpostaviti), kada pomisli da je preuzeo službu, odveć krupnu za jednog čoveka, da upravlja ljudskim pravom, i da mora biti u neposrednoj brizi nije li potom najvećom svetinjom na zemlji, i da mora biti u besprekornom jeziku, vredio tu zencu oka božjeg.

* Mallet du Pan se hvati svojim naizgled gonjelim, ali šuplim i besadržajnim jezikom, kako je posle višegodišnjeg iskustva konačno došao do uverenja o istinitosti poznate Papeove izreke: "Neka se ludaci prepiru o tome kakva je uprava najbolja: znate Papeove izreke." Neka se ljudi prepiru o tome kakva je uprava najbolja: najbolja je ona koja se najbolje sprovodi. Ako to ima da znači: najbolje sprovodi najbolja je ona koja se provodi, onda je on, po Swiftovim načelima, skrtao crviliv dena upravu najbolje se provodi, onda je on, po svom obliku najbolja, tj. najgora. A ako to ima da znači da je takva uprava i po svom obliku najbolja, tj. najgora, onda je to iz temelja pogrešno; jer primeri dobrih uprava bolje državno uređenja, onda je to iz temelja pogrešno; jer primeri dobrih uprava bolje državno uređenja, onda je to iz temelja pogrešno; jer primeri dobrih uprava... — Ko je bolje vladao od ne moraju nikako govoriti u prilog načinu upravljanja. — Ko je bolje vladao od jednog Tita ili Marka Aurelija, pa ipak je jedan ostavio kao naslednika Domitijana, a drugi Komoda. Da je državno uređenje bilo dobro, nikada se to ne bi moglo desiti, jer je njihova nepodobnost za taj položaj bila poznata, a i moć vladara bila je u dovoljnoj meri jaka da ih odstrani.

Drugi definitivni član večnoga mira

Međunarodno pravo treba da se osniva na federalizmu slobodnih država

Narodi, kao države, mogu se posmatrati kao pojedinci koji se u svom prirodnom stanju (tj. u stanju nezavisnosti od spoljašnjih zakona) uzajamno vređaju već time što žive jedni uz druge i od kojih svaki, u interesu sopstvene sigurnosti, može i treba s pravom tražiti od drugoga da stupi u uređenje slično građanskom, u kome će svakome biti za garantovano pravo. To bi bio *savez naroda*, koji ipak ne bi morao biti međunarodna država. I u tome bi upravo ležala protivrečnost: svaka država, naime, uključuje odnos višega (zakonodavca) prema nižemu (onome koji sluša, narodu), pa bi više naroda u jednoj državi sačinjavalo samo jedan narod, a to se protivi pretpostavci (jer mi baš imamo u vidu pravo pojedinih naroda u međunarodnom odnosu, ukoliko ti narodi čine različite države, a ne naroda stopljenih u jednu državu).

Baš kao što mi s dubokim prezirom gledamo na privrženost divljaka njihovoj bezakonskoj slobodi — radije da se bez prestanka glože nego da se pokore zakonitoj sili koju bi sami konstituisali, pa tako, dakle, više volje mahitu slobodu nego razumno — i smatramo je za surovost, neotesanost i životinjsko uniženje čoveka, tako bi isto, moglo bi se pomisliti, obrazovani narodi (svaki za se okupljen u svojoj državi) morali požuriti da što pre izađu iz tako zastaloga stanja. Umesto toga, međutim, svaka država hoće da pokaže svoje veličanstvo (jer narodno veličanstvo je besmislen izraz) baš time što nije podređena nikakvoj spoljašnjoj zakonskoj sili, a sjaj državnog poglavara ogleda se u tome što mu stoje na raspolaganju mnoge hiljade ljudi spremne da se žrtvuju za stvar koja ih se ništa ne tiče, a da se pri tom on sam ne izlaže nikakvoj opasnosti. Razlika između evropskih i američkih divljaka leži uglavnom u tome što su neka plemena ovih poslednjih pojedena od svojih neprijatelja, dok oni prvi umeju da svoje pobeđene protivnike upotrebe mnogo bolje nego kao jelo, oni će pomću njih radije povećati broj svojih podanika, a time i količinu oruđa za nove i veće ratove.

S obzirom na zločudnost ljudske prirode što otvoreno izbija u slobodnom odnosu među narodima (dok je u građanskom zakonskom poretku, usled pritiska uprave, vrlo prikriivena), čudno je zaista što reč *pravo* nije mogla biti potpuno izbačena iz ratne politike kao cepidlačenje i što se još nijedna država nije odvažila da se javno založi za takav stav. Još uvek se iskreno navode *Hugo Grotius*, *Puffendorf*, *Vattel* i dr. (sve vajni tešitelji) za *opravdanje* ratnog napada, premda njihov kodeks, bilo da je sastavljen filozofski, bilo diplomatski, nema i ne može imati ni najmanje zakonske snage (jer države kao takve ne podležu

stoprimstvo) znači pravo svakog stranca da u slučaju dolaska na tle nekog drugog ne bude od ovoga primljen neprijateljski. To mu se pravo može uskratiti ako s tim nije skopčana njegova propast. No dok se mirno vlada na svom mestu, ne sme biti susretan neprijateljski. Taj se zahtev ne može postavljati na osnovu *prava gostoprimitstva* (jer bi se za to tražio poseban dobrotvorni ugovor, po kome bi on na izvesno vreme postao ukućanin), već na osnovu *prava posefite*, koje pripada svim ljudima kao društvenim bićima. Jer, svi oni zajednički imaju pravo na zemljinu površinu, na kojoj se, pošto je loptasta, ne mogu rasuti u beskonačnost, već jedan mora trpeti drugoga kraj sebe, i niko prvobitno nema više prava da bude na jednom mestu zemlje nego drugi. — Nenastanjeni delovi zemljine površine, kao što su mora i pustinje, rastavljaju doduše ovu zajednicu, ali ipak *brod* ili *kamila* (pustinski brod) omogućuju da se ljudi jedni drugima približe preko ovih predela bez gospodara i da svoje zajedničko pravo na zemljinu površinu iskoriste za uspostavljanje međusobnog saobraćaja. Kada negostoljubivi stanovnici morskih obala, na primer Berberi, otimaju brodove u priobalskim morima ili brodolomce odvođe u ropstvo, ili kada se stanovnici pešćanih pustinja, arapski beduini, približuju nomadskim plemenima smatrajući svojim pravom da ih pljačkaju, onda se taj divljački postupak protiv prirodnom pravu. Ali se zato ni pravo stranih došljaka na hospitalitet ne proteže dalje od *pokušaja* da se uspostavi mogućnost saobraćaja sa starosedeocima. — Na taj način mogu i najjudaljeniji narodi sveta doći do mirnih uzajamnih odnosa, koji će naposljetku postati javnopravni i tako konačno ljudski rod još više približiti stanju svetskograđanskog uređenja.

Uporedi li se sa tim *negostoljubivi* postupak civilizovanih, naročito trgovačkih država na našem kontinentu, zaključuje se da je nepravda koju one čine kada *posećuju* (odnosno, što za njih isto znači, *osvajaju*) strane zemlje i narode, strahovito velika. Amerika, crnačke zemlje, Molučka ostrva, Kap itd. bili su za njih, u vreme otkrića, zemlje koje nikome ne pripadaju, jer o starosedeocima uopšte nisu vodili računa. Pod izgovorom da im je jedina namera osnivanje trgovačkih stovarišta, oni su u Istočnu Indiju (Hindustan) doveli strane ratničke narode, a zajedno s njima uspostavili su i ugnjetavanje domorodaca, podbadanje raznih tamošnjih država na ratove bez kraja i konca, glad, pobunu, verolomstvo i kako već ne glasi ta litanija svih zala od kojih trpi ljudski rod.

Stoga su Kina* i Japan (*Nipon*), posle iskustva s ovakvim gostima učinili mudro: Kina što im je dozvolila prilaz,

* Da bismo ovu veliku državu obeležili onim imenom kojim se ona sama naziva (naime Kina, a ne Sina ili kakav drugi tome srednji glas), potrebno je samo pogledati Georgijusov *Alphabetum Tibetanum*, str. 651—654, naročito nota b. dole. — Prema napomeni petrogradskog profesora Fischera ova zemlja nema zapravo određeno ime kojim se sama zove. Još penjačesće je ime kin, tj. zlato, koje Tibetanci označavaju rečju ser, pa zato se kineski car i zove kralj zrara, tj. kralj nezaljublju-

ali ne i ulaz u zemlju, a Japan što je dozvolio pristanak uz obalu samo jednom malom evropskom narodu, Holanđanima, isključujući, međutim, i njih od zajednice s domorocima, kao da su zarobljenici. Pri tome je najgore (ili, posmatrano sa stanovništa moralnog sudije najbolje) što im ni to nasilje ne pruža nikakvo zadovoljstvo, što se sva trgovačka društva nalaze na rubu propasti, što Šećerna ostrva, to leglo najokrutnijeg i najsmišljenijeg ropstva (kako se može zamisliti) ne donose pravu dobit, već jedino posrednu, ukoliko služe ne baš pohvalnoj nameni da obrazuju mornare za ratne flote i da time omogućuju rat u Evropi. A sve to čine one sile koje se svojom pobožnošću busaju u prsa i, premda su do grla ogrezle u nepravdi, hoće još da ih smatraju za izabranice pravdolju bivosti.

No, kako se među narodima na celoj zemlji razvilo jedinstvo (u užem ili širem smislu) do te mere da se povreda prava izvršena na jednom mestu na zemlji oseća na svim drugim mestima, samim tim ideja o pravu građana sveta nije nikakva fantastična i nastrana pravna zamisao, već je u nepisanom kodeksu i državnog i međunarodnog prava nužna dopuna za javno pravo čoveka uopšte, a time i za večni mir. I samo pod tim uslovom mogli bismo se podičiti da mu se neprekidno približavamo.

Prvi dodatak

O garantiji večnog mira

To *jemstvo* (*garantiju*) ne daje niko manji do velika umetnica *priroda* (*natura daedala rerum*), u čijem se mehaničkom toku jasno razabire svrhovitost kojom ona ljude, i mimo njihove volje, kroz neslogu vodi slozi. Mi je zovemo

zemlje na svetu. Ta reč verovatno u samoj zemlji glasi *čin* (chin), ali su je italijanski misionari zbog guturalnog glasa, možda, izgovarali kao *kin*. — Otuda se vidi da je zemlja koju su Rimljani nazivali *serskom* zemljom (zemljom *Sera*) bila Kina. Kako je svila u Evropi stizala preko *Velikog Tibeta* (a dalje verovatno preko *Malog Tibeta*, Buhare i Parsije), to je bilo povod za mnoga razmišljanja o starini ove neobične zemlje, u poređenju sa Hindustanom, pa preko Tibeta i sa Japanom. Međutim ime Sina ili Čina, kako navodno susedi nazivaju tu zemlju, ne omogućuje nikakve zaključke. — Možda bi se i prastara zajednica Evropa s Tibetom, iako ona nikada nije bila dovoljno priznata, mogla razvetiliti iz onoga što nam je o tome sačuvao Hesychius, naime po uzviku *Κονκς Ὀμπας* (*Konks Ompeks*) hijerofanata u eleuzijskim misterijama (V. Putovanje Anaharisa mladež, 5. deo, str. 447 i dalje). — Jer, prema pomenutom Georgijusovom *Alphabetum Tibetanum*, reč *Concia* znači *bog*, a ona je upadljivo slična reči *konks*, *Pah-cio* (ib str. 520), što su Grci lako mogli izgovarati kao *paks*, znači *promulgator legis*, tj. bogatstvo rasprostranjeno u celoj prirodi (zlato i Cenres), str. 177). *Om*, pak, što La Kroz prevodi sa *benedictus*, *blagosloven*, može, primenjena na božanstvo, značiti jedino *blazeni*, str. 507. Otac Fr Horatius dobio je od tibetanskih *lama*, koje je češća pitao šta razumeju pod bogom (*Concia*) uvek isti odgovor: *«To je skup svih svetaca»* (tj. blaženih duša, koje su se, ponovnim rađanjem u smislu lamaizma, posle mnogih seoba kroz razna tela, naposljetku povratile u božanstva i preobrazile se u *burhane*, tj. bića dostojna obožavanja, str. 223). Prema tome bi ona tajanstvena reč *konks ompaks* imala da znači: *sveto* (*konks*), *blazeno* (*om*) i *mudro* (*paks*) najviše bića, rašireno po celom svetu (personifikacija prirode), a upotrebljavana u grčkim misterijama verovatno je za posvećene bila izraz *monotelizma*, nasuprot politeizmu naroda; premda je Horatius (na nav. mestu) u tome video izraz nekog etelzma. — Na pomeniti način može se objasniti kako je ona tajanstvena reč došla preko Tibeta i Grcima, a time se ujedno, obrnuto, može objasniti i kako je vrlo davno bio uspostavljen promet Evrope s Kinom, preko Tibeta, možda još ranije nego sa Hindustanom.

sudbinom, ukoliko se u njoj sve to događa pod prinudom jednog, po svojim zakonima delovanja, nama nepoznatog uzroka, a *providenjem**, ukoliko nam svrshodnost sveta nameće misao o dubljoj mudrosti nekog višeg uzroka koji je upravljen ka objektivnoj krajnjoj svrsi ljudskog roda i koji unapred određuje taj svetski tok. Ni po najuspešijim ustrojstvima prirode (Kunstanstalten) ne može se to providenje saznati, niti se može ma šta o njemu zaključiti, već ga jedino (kao što je to uvek kada se radi o odnosu stvari prema njihovoj svrsi) možemo, a i moramo, u mislima dodati, da bismo tako o njemu stekli neki pojam po analogiji s postupcima ljudi (Kunsthandlungen). Predstava o odnosu i slaganju providenja sa (moralnom) svrhom koju nam um neposredno propisuje jeste ideja koja je teorijski doduše preterana, ali je praktično (npr. da se pomenuti mehanizam iskoristi u vezi s pojmom dužnosti večnoga mira), dogmatična i po svojoj realnosti svakako osnovana. — Kada se, kao ovde, radi samo o teoriji (a ne religiji), onda je s obzirom na ograničenost ljudskog uma — koji se u pogledu odnosa uzroka i posledice mora držati u granicama mogućnog iskustva — upotreba reči *priroda* prikladnija i skromnija nego neki izraz koji bi označio neko za nas saznat-

* U suštini mehanizma prirode, a tu spada i čovek kao čulno biće, ispoljava se ledan osnovni oblik koji možemo razumeti samo tako da u njemu vidimo unapred određenu svrhu stvoritelja sveta. To predodređenje zovemo upotrebom (božanskim) providenjem. Ono je stvaralačko (providentia conditrix: semel iuxta, semper perit, Augustin), kada je reč o početku sveta; upravljačko (providentia gubernatrix) ukoliko ide za tim da održi tok prirodnog zbiljanja prema opštim zakonima svrshodnosti; vodilačko (providentia directrix), kada vodi prema posebnim svrhama koje čovek nije u stanju da predvidi, već samo po uspesima da nastupi. Najzad, ako je reč o pojedinačnim događajima, kao o božanskim svrhama, to ne zovemo više providenjem, već voljom božjom (directio extraordinaria). Po kako ona stvarno ikazuje na čude, premda se ti događaji teško ne zovu, luda je drskost čoveka to što je želi saznati kao takva. Jer nastojanje da se na osnovu lednog pojedinačnog događaja izvede poseban princip delujućeg uzroka (ti, da je taj događaj svrha, a ne samo prirodno mehanička posledica nekog drugog, nana prirova neodržate svrhe) potvrđuje njegovu besmislenost i našu preteranu uobraženost. Ma kako naš čulnik pri tom bio pobojan i sklođen, — isto je tako podala providenje pomenutog s materijalne strane, to će reći s obzirom na predmete u svetu kojih se reče, ne otiče i posebno, pogrešno i sama sobi protivrečna (na primer, da se ono doduše smatra o održanju svih vrsta živih bića, ali da jedinke prepušta slučaj). Jer, mi zovemo providenje opštim baš zato da se ni jedna pojava ne stvori kao izuzetak od njega. — Verovatno se tu mislilo na podaju providenje s formalne strane, a obzirom na način kako ono ostvaruje svoju nameru, naime na redovno (npr. umiranje i oživljavanje priroda prema smeni godišnjih doba) i vanredno providenje (kada npr. morske stinje nanose drvo na ledene obale, gde ono ne može da raste, za tamošnje stanovnike, koji bez njega ne bi mogli živeti). — Premda u ovom drugom slučaju možemo se bi dobro objasniti fizičko-mehanički uzrok tih pojava (npr. time što diveće koje raste na obalama reke umerenog podneblje pada u vodu, a onda ga, recimo, olufska struja nosi dalje), ipak ne smemo izgubiti iz vida ni teleološki uzrok, koji ukazuje na starenje ledne više mudrosti koja vlada nad prirodom. — Školjski pojam boje pomoći ili sudelovanja (concurus), pri delovanju u čulnom svetu, mora se odbaciti. Jer, prvo, samo sebi protivrati da se tako različite stvari dogode u međusobnu veću (gryp has unger e quis — grifone združiti s konjima, Prav.), i da onaj koji je početni uzrok svih promena dopunjuje svoje sopstveno predeterminantno providenje u svetskom toku, kao da je to providenje bilo nepotrebno. Tako nor. reči da je porud boja tekak izteclo boleantka, je, kao prvo, po sebi protivrečno. Jer crusa solitaria non iuvat. Bez Boga ne bi bilo ni lekara sa avim njegovim lekovima, te tako Bogu treba pripisati ceo učinak ako hoćemo da se uzdignemo do najvišeg, teorijski za nas neshvatljivog prauzroka. Ili, ceo se učinak mora pripisati lekaru — ako tu pojavu objašnjavamo u uzročni nizu, prema prirodnim zakonima. Drugo, pomenuti naš način mišljenja lišava svih određenih principa za prosudivanje jednog efekta. Ali, u moralno-praktičnom pogledu (gde naša težnja za potpunom prevazlazi okvir čulnog sveta), kada npr. verujemo da će Bog i nedostatke naša sopstvena pravčnosti nadoknaditi na neki, za nas, neshvatljiv način, samo ako je pri tom naša namera bila iskrena, to jest, da smo težeći za dobroti učinili sve što smo mogli — u tom le slučaju pojam boje pomoći sasvim ne meati, štaviše i neophodno potreban. Pri tom se samo po sebi razume da niko ne sme pokušati da dobro delin, kao prirodni događaj, objasni tom pomoći. Jer bi to značilo pretpostaviti mogućnost teorijskog saznanja nar. ulnoia svetla, što je besmisleno.

ljivo *providenje*. Jer ovim poslednjim čovek sebi drsko stavlja »Ikarova krila« da bi se približio tajni svojih nedokučivih namera.

Pre nego što poblize odredimo to jemstvo, biće potrebno da ispitamo prilike koje je priroda pripremila za one osobe koje deluju na njenoj velikoj pozornici, prilike zbog kojih će ona naposljetku morati da obezbedi mir, a u sklopu toga i način kojim to ona postiže.

Njena provizorna mera sastoji se u tome: 1) što se pobrinula da ljudi mogu živeti u svim krajevima sveta, 2) što ih je ratom rasterala na sve strane, da tako nasele i krajeve najnepogodnije za stanovanje i 3) što ih je opet ratom prisilila da stupe u manje ili više ozakonjene odnose. Dostojno divljenja je već samo to što u hladnoj pustoši Lednog mora raste mahovina koju irvas iščeprka ispod snega, da bi sam poslužio kao hrana ili zaprega Ostjancima ili Samojedima; ili što u slanim, peščanim pustinjama živi kamila, koja je upravo kao stvorena za putovanja kroz pustinje, da ove ne ostanu neiskorišćene. Još se jasnije ispoljava svrhovitost u prirodi kada se uoči da na obalama Lednog mora, osim životinja s krznom, žive još i morževi, morski konji i kitovi, čije meso za tamošnje stanovnike predstavlja hranu, a ulje ogrev. No najveće udiviljenje izaziva brižljivost prirode što ovim pustim krajevima daje naneseno drvo (a da se upravo i ne zna otkuda ono dolazi), jer bez toga materijala ljudi ne bi mogli graditi prevozna sredstva, ni oružje, niti kolibe za stanovanje. Imajući tako pune ruke posla u borbi sa zverima, oni žive u međusobnom miru. — Međutim, ono što ih je tamo oteralo verovatno je bio samo rat. Prva životinja koju je čovek ukrotio i pripitomio u doba naseljavanja zemlje i koja mu je služila u ratu jeste konj. Slon dolazi kasnije, u razvijenije doba, kada već postoje države. Tako se isto i veština da se seju izvesne vrste trava, za koje sada više i ne znamo kako su isprva izgledale, a koje danas zovemo žitom, kao i umnožavanje i oplemenjivanje raznih vrsta voća presađivanjem i kalemljenjem (za Evropu dolaze, možda, u obzir samo dve vrste: divlja jabuka i divlja kruška) mogla roditi tek u vreme kada su već bile obrazovane države, u kojima je postojala zemljišna svojina. Pre toga ljudi su živeli slobodno i bez zakona, kao lovcij*, ribari i pastiri, sve dok nisu s vremenom postali poljodselci, pa su onda otkrili so i železo, možda prva dva artikla tražena na sve strane u trgovačkom prometu raznih naroda. Time su za njih stvoreni mirni odnosi te je tako na-

* Od svih načina života lovački život je nesumnjivo u najvećoj protivrečnosti sa civilizovanom državnim ureenjem. Jer, pošto tu porodice moraju da žive svaka za se, one uskoro postaju jedna drugoj tuđa, rasute po prostornim tumanima, a to lako dovedi do neprijateljskih odnosa. Zbog toga što je svakoj od njih potrebno mnogo prostora da pribavi sebi hranu i oteču. — Noleva krva zabrana (t. knj. Moja, gl. 3, st. 4-5), bila je često ponavljana pa je, štaviše, docnije bila postavljena i kao uslov hrišćanima novopridošlim iz paganstva — premda iz obzira prema pokrštenim Jezevrima (Dela apostolska, XV, 20, XXI, 25) — i značilo je, kako izgleda, prvobitno zabranu lovačkog života. Jer, pri takvom načinu života, često se dešava da ljudi moraju da jedu presno meso, te tako tebrana koja se odnosi na meso znači, ujedno, i zabranu pomenutog načina života.

stupilo stanje sporazumevanja, u okviru zajednice, a i mirnih odnosa čak i među udaljenijim narodima.

Priroda, koja se pobrinula za to da ljudi *mogu* da žive svuda na zemlji, istovremeno je, mada protiv njihove volje, i despotski htela da oni *treba* svuda da žive. Da bi to postigla, ona nije u njima, kao pretpostavku za to, stvorila pojam dužnosti (koji bi ih obavezao preko nekog moralnog zakona), već je za tu svrhu izabrała rat. — Jer, mi vidimo narode koji imaju zajednički jezik, pa prema tome i zajedničko poreklo, kao što su *Samojedi* na Ledenom moru, s jedne strane, i jedan narod sa sličnim jezikom u *Altajskom* gorju, dvesta milja daleko, s druge strane, dok se među njih uklještio jedan strani, to jest mongolski konjanički, dakle ratnički narod, i tako jedan deo njihovog plemena potisnuo daleko u puste krajeve, kuda oni sami od sebe sigurno nikada ne bi otišli.* Isto su tako, od sada dalekih ali jezički srodnih *Mađara*, *Fince*, zvane *Lapi*, rastavili gotski i sarmatski narodi, kada su provalili među njih. A šta je drugo moglo oterati *Eskime* (te možda prastare evropske pustolove, pleme sasvim različito od ostalih američkih plemena) na severu i *Pešere* na jugu Amerike, čak do Ognjene zemlje, šta drugo do rat, koji služi prirodi kao sredstvo da naseli celu zemlju? Za sam rat nije potreban naročiti povod, on je izgleda nakalemljen na ljudsku prirodu, te, štaviše, važi kao nešto plemenito, na šta čoveka podstiče častoljublje, bez sebičnih pobuda. Tako je došlo do toga da se *ratnička hrabrost* smatra (kod američkih divljaka isto kao i kod evropskih, u viteško doba) za nešto od neposredno velike vrednosti, i to ne samo *dok rat traje* (što bi bilo opravdano), nego i zato *da bi bilo* rata, pa ga često i započinju samo da tu hrabrost pokažu. Na taj način rat je sam po sebi stekao neko unutrašnje *dostojanstvo*, te ga čak i filozofi uzdižu kao nešto što oplemenjuje čovečanstvo, zaboravljajući pri tom na izreku onog Grka: »Rat ne valja zato što više ljudi pokvari nego što pokvarenih uništi.« — Tako o tome šta priroda čini da ostvari *svoju sopstvenu svrhu*, s obzirom na ljudski rod kao životinjsku vrstu.

Sada dolazi pitanje koje zadire u suštinu namere da se dođe do večnog mira: »Šta čini priroda u toj nameri, to će reći s obzirom na svrhu što je čoveku stavlja u dužnost njegov vlastiti um, odnosno šta čini u pogledu njegove *moralne svrhe*, i kako ona garantuje da će sve ono što bi čovek po zakonima slobode *trebalo* da radi, a stvarno ne radi, biti obezbeđeno, a da ni onda kada ga priroda *prisili* da to *uradi* njegova sloboda ne bude okrnjena, i to u smislu svih

* Moglo bi se pitati: ako je priroda htela da ove ledene obale ne ostanu nenaseљene, šta će biti sa njihovim stanovnicima kad im jednoga dana, kao što se može očekivati, voda više ne bude nanosila drvijer? Jer, verovano je da će, sa napretkom kulture, stanovnici onih delova zemlje u kojima vlada umerena klima umeti bolje da upotrebe drvo što raste na obalama njihovih reka, te neće dozvoliti da ono pada u reke i da ga voda nosi u more. Ja na to odgovaram: stanovnici oko reke *Obis*, Janiseja i Lene dostavljaju im ga putem trgovine, u začinu za pruzevade *Sivolinj* — skog porekla, jer je životinjsko carstvo jako bogato na le denim moriskim obalama — ali samo onda, kada ih priroda prethodno bude prisilila da upostave mir.

triju odnosa javnoga prava: *državnog, međunarodnog i prava građana sveta.* — Kada za prirodu kažem: *ona hoće* da se desi ovo ili ono, onda to ne znači kao da nam ona nameće dužnost da to učinimo (jer to može samo slobodan praktični um čovekov), nego to ona sama *čini*, hteli mi to ili ne (*fata volentem ducunt, nolentem trahunt* — onoga koji je voljan, sudbina vodi, a onoga koji se opire, vuče — Prev.).

1. Kada jedan narod unutrašnjim razmircama i ne bi bio primoran da se potčini prinudi javnih zakona, ipak bi ga na to prisilio spoljašnji rat. Jer svaki narod, prema napred pomenutom ustrojstvu prirode, nalazi pred sobom drugi narod koji ga potiskuje i protiv koga mora iznutra da se organizuje u *državu* ako hoće da mu se suprotstavi kao spremna sila. *Republikansko* uređenje je jedino koje potpuno odgovara ljudskom pravu, ali ga je vrlo teško stvoriti, a još teže održati, tako da mnogi tvrde kako bi to morala biti država *anđela*, jer ljudi sa svojim sebičnim sklonostima nisu dorasli za uređenje tako uzvišenog oblika. Ali tu prisiljava priroda u pomoć uvaženoj, na umu zasnovanoj, opštoj volji koja je u praksi tako nemoćna, i to baš onim istim sebičnim sklonostima, tako da sada zavisi jedino od dobre državne organizacije (a za to su ljudi svakako sposobni) da one sile ljudskih sklonosti upravi jedne protiv drugih i da time njihovo uzajamno razorno dejstvo zaustavi ili potpuno poništi. Konačni ishod za um ispada takav kao da te sile uopšte i ne postoje, te tako čovek, iako nije dobar u moralnom smislu, postaje ipak silom prilika dobar građanin. Problem osnivanja države može se rešiti, ma kako to grubo zvučalo, i za sam narod đavola (samo ako imaju razuma), a rešenje glasi ovako: »Gomiću razumnih bića, koja kao celina traže opšte zakone u interesu svog opstanka, a od kojih svaki pojedinac želi potajno da im izmakne, tako organizovati i dati im državno uređenje da njihovi privatni stavovi, međusobno oprečni, budu jedni drugima prepreka, te da rezultat njihovih javnih postupaka bude isti kao da takve rđave namere uopšte nisu ni imali.« Takav problem mora biti *rešiv*. Jer, taj zadatak ne traži da znamo kako se ljudi moralno poboljšavaju, nego samo to kako se mehanizam prirode može kod njih iskoristiti da bi se oprečnost njihovih nemiroљubivih raspoloženja u jednom narodu upravela tako da se oni sami među sobom prisile na pokoravanje zakonima i da nužno uspostave stanje mira u kome će važiti zakoni, i u postojećim, još vrlo slabo organizovanim državama vidimo da su one u svojim spoljašnjim postupcima ipak vrlo blizu tome što propisuje ideja prava, premda to zacelo ne dolazi od njihove unutrašnje moralnosti — kao što se uopšte ne može očekivati da dobro državno uređenje dolazi od moralnosti, nego baš obrnuto, da dobro uređenje omogućuje dobro moralno vaspitanje naroda. Um može dakle da iskoristi mehanizam prirode slu-

žeći se sebičnim sklonostima čovekovim (a one, razumljivo, dolaze u spoljašnji sukob) kao sredstvom za ostvarenje svoje prave svrhe, to jest pravnog propisa, i da na taj način, koliko to stoji do same države, unapredi i obezbedi unutrašnji i spoljašnji mir. — To znači ovo: **Priroda neminovno hoće da pravo odnese konačnu pobjedu. Ako se propusti da se tu što uredi, učiniće se to naposljetku samo od sebe. Mada s velikim neizgodama.** — »**Odveć snažno savijena trska puca, a ko hoće previše, neće ništa.**« (Bouterwek)

2. Ideja međunarodnog prava pretpostavlja da postoje mnoge susedne države, nezavisne i odvojene jedna od druge. I premda takvo stanje znači već samo po sebi rat (ako federativna zajednica država ne spreči da planu neprijateljstva), ipak je i ono, prema ideji našeg uma, bolje no to da jedna od država svojom moći nadvisi ostale i da se one pod njenom vlašću stope u univerzalnu monarhiju. Jer, što je obim vlasti veći, dejstvo zakona postaje slabije, a bezdušni despotizam, pošto iskoreni klice dobra, pada naposljetku u anarhiju. Međutim, svaka država (ili njen poglavar) želi da postigne trajan mir na taj način što će, po mogućnosti, zavladatai celim svetom. Ali *priroda hoće drukčije*. — Dva su sredstva kojima se ona služi da spreči mešanje naroda i da ih odvoji jedne od drugih. To su razni jezici i različite religije.* U toj različitosti krije se, doduše, sklonost ka međusobnoj mržnji i izgovor za rat, ali ona ipak, razvijanjem kulture i postepenim zblizavanjem ljudi, vodi većoj saglasnosti u principima i sporazumevanju u miru, koji se neće ostvariti i obezbediti kao onaj despotizam — na groblju slobode — slabljenjem svih sila, već njihovom ravnotežom u najživljijoj utakmici.

3. Isto kao što mudro razdvaja narode, koje bi svaka država, pozivajući se čak na međunarodno pravo, htela da ujedini pod sobom lukavstvom i silom, priroda tako isto, s druge strane, ujedinjuje narode, koje pojam prava građana sveta ne bi dovoljno zaštitio protiv nasilja i rata, služeći se pri tom njihovim uzajamnim koristoljubljem. To je *trgovачki duh* koji ne može da postoji uporedo s ratom i koji, pre ili kasnije, zavlada svakim narodom. A kako je od svih sredstava kojima država raspolaze *novac zacelo najpouzdanija sila*, to je on (a ne, naravno, moralna pobuda) snažan podsticaj za sve države da potpomažu plemeniti mir i da svojim posredovanjem sprečavaju rat svugde u svetu, gde god bi pretila opasnost od njegovog izbijanja, upravo tako, kao da se nalaze u trajnom protivratnom stanju. Jer, veliki se savezi u ratne svrhe mogu po prirodi same stvari stvo-

* *Različite religije*, da čudna li izreza: Upravo tako kao da se govori o različitim moralima, ima istina, raznih načina verovanja, no oni se na tihu religije, već istorijskih sredstava korišćenih za unapređenje vere i njeno naučno prikazivanje; tako isto ima i raznih verskih knjiga (zbornice, veda, kur'an itd.), ali postoji samo jedna jedina religija, koja važi za sve ljude i sva vremena. Svi oni mogu sadržati samo sredstvo za unapređenje religije, koje je slučajno i različito u zavisnosti od mesta i vremena.

riti samo u vrlo retkim slučajevima, a još rede uspeti. — Na taj način, samim mehanizmom ljudskih sklonosti garantuje priroda večni mir; sa sigurnošću, razume se, koja nije dovoljna da se teorijski *prorekne* kada će nastupiti taj mir. No, praktično ona je dovoljno velika, te nam stavlja u dužnost da radimo na ostvarenju svrhe koja nije puka utvara. Žnost da radimo na ostvarenju te svrhe koja nije puka utvara.

Drugi dodatak

Tajni član večnog mira

Tajni član u raspravama javnog prava, posmatran objektivno, tj. po svojoj sadržini, predstavlja protivrečnost. No, gledan subjektivno — prema osobinama ličnosti koja je diktuje — može da ima smisla, ukoliko bi po mišljenju dotične osobe dovelo u pitanje njenu čast ako bi je javno proglasili za njegovog autora.

Jedini član te vrste sadržan je u ovoj postavci: *države naoružane za rat treba da zatraže savet u maksimama filozofa o uslovima koji bi omogućili javni mir.*

Može se, međutim, učiniti da je za zakonodavni autoritet države, kojoj naravno treba pridati najveće mudrosti, poniženje to što ona od svojih *podanika*, u ovom slučaju filozofa, dobija pouku o tome kakva će načela primeniti u postupku prema drugim državama; pa ipak je preporučljivo da tako postupi. Država će ih, dakle, *prećutno* (smatrajući to tajnom) na to *podsticati*, a to znači otprilike ovo: ona će ih *pusitati* da slobodno i javno govore o načelima kako se vodi rat i kako se stvara mir (a oni će to činiti i sami od sebe, samo ako im se ne zabrani). Saglasnost države u tom pravcu ne treba da bude naročito utanačena, jer na to obavezuje sveopšti ljudski um, kao moralni zakonodavac. — Time naravno nije rečeno da je država dužna dati prednost načelima filozofa nad mišljenjem jurista, kao predstavnika državne vlasti, nego jedino to da ih je dužna *saslušati*. Jurist, čiji su simboli *terazije* prava, no uz to još i *mač* pravde, služi se obično ovim poslednjim ne samo zato da od prava otkloni sve strane uticaje nego i zato da i mač stavi u jedan tas, ako ovaj ne bi hteo da pretegne (*vae victis*). Jurist, koji i po svom moralu nije istovremeno i filozof, u najvećem je iskušenju da tako i postupi, jer njegova je dužnost samo da primenjuje postojeće zakone, a ne da ispita treba li te zakone usavršiti. I tako on rang svoga fakulteta, stvarno niži, računa kao viši zbog toga što je uz njega vlast (a to je slučaj i sa ostala dva fakulteta). — Filozofski fakultet stoji ispod ove savezničke sile, na vrlo niskom stepenu. Tako se, npr. kaže da je filozofija samo služavka teologije (a to se isto kaže i za druge dve nauke). Samo se ne vidi da li ona ide ispred svoje milostive gospođe kao njen lučonoša ili iza nje kao njen skućonoša.*

Da će kraljevi postati filozofi ili filozofi kraljevi, to se ne može očekivati, a nije ni poželjno, jer posjedovanje vlasti neminovno kvari slobodno umno rasuđivanje. Ali da kraljevi i kraljevski narodi — to jest oni koji sami sobom vladaju po zakonima jednakosti — ne dozvole da klasa filozofa iščezne ili učuti, već da je puste da javno govori, to je oboma potrebno za osvetljavanje njihovog posla. A kako je ta klasa po svojoj prirodi nesposobna da se potajno organizuje i kuje zavere, to otpada i svaka sumnja u nju da bi se mogla baviti bilo kakvom *propagandom*.

PRILOG

I

O nesaglasnosti između morala i politike u pogledu večnog mira

Moral je već sam po sebi praksa u objektivnom značenju kao skup bezuslovno zapovednih zakona po kojima treba da postupamo, pa je očigledan besmisao, pošto smo tom pojmu dužnosti već priznali njegov autoritet, reći da ne možemo. Jer onda taj pojam sam od sebe ispada iz oblasti morala (*ultra posse nemo obligatur*). Samim tim, ne može postojati spor između politike, kao izvršne pravne nauke, i morala koji je, kao takav, samo teorijska nauka (pa time ni spor prakse sa teorijom). U protivnom slučaju, morala bi se pod moralom razumeti neka opšta nauka o *mudrosti*, odnosno teorija maksima po kojima će se birati najpodesnija sredstva da se ostvare namere u sopstvenu korist, a to bi značilo osporavati da uopšte ima morala.

Politika kaže: *„Budite mudri kao zmije“*; moral tome dodaje (kao ograničavajući uslov): *„i nevini kao golubovi“*. Ako oboje ne može da postoji zajedno, u istoj zapovesti, onda zaista postoji sukob politike s moralom. Ali, ako oboje treba da bude bezuslovno ujedinjeno, onda je pojam suprotnosti besmislen, pa se pitanje o tome kako se taj sukob može izgladiti ne može čak ni postaviti kao zadatak. Iako izreka: *„Poštenje je najbolja politika“*, sadrži teoriju kojoj praksa, na žalost, vrlo često protivreči, ipak je isto tako teorijska izreka: *„poštenje je bolje od svake politike“*, beskrajno uzvišena nad svakim prigovorom, štaviše, ona je neophodan preduslov politike. Bog koji čuva granice morala ne uzmiče pred Jupiterom, bogom koji štiti granice sile. Jer, ovaj poslednji još je podložan sudbini, to jest, um nije dovoljno prosvetljen da bi mogao sagledati čitav niz uzroka koji određuju buduće događaje i koji, na osnovu onoga što ljudi rade ili propuštaju, po mehanizmu prirode sa sigurnošću predskazuju srećan ili loš ishod — mada se ljudi tome nadaju. No o tome šta čovek treba da radi da ne

bi skrenuo s puta kojim mu dužnost (po pravilima mudrosti) nalaže da ide i da bi time ostvario svoju krajnju svrhu, o tome nam um svagda daje dovoljno jasno uputstvo.

Praktičar (kome je moral samo teorija) lišava nas bezutešno naše dobroćudne nade (čak i onda kada priznaje moralne obaveze i sposobnost čoveka da radi u pravcu njihovog ostvarenja), obrazlažući to u stvari time da on iz ljudske prirode vidi da čovek nikada *neće hteti* ono što se od njega traži da bi se ostvario večni mir. — Naravno, volja svih *pojedinaца* da žive u zakonskom uređenju na principima slobode (*distributivno* jedinstvo volje svih) nije u tu svrhu dovoljna, već se za to traži da *svi zajedno* hoće to stanje (*kolektivno* jedinstvo ujedinjene volje). Taj teški zadatak potrebno je rešiti i zbog toga da bi se obrazovala jedna celina građanskog društva. A kako se različitim partikularnim htenjima pojedinaca mora pridružiti još jedan uzrok koji će ih — što nijedan sam od njih ne bi mogao — ujediniti da bi se stvorila zajednička volja, to u *spровоđenju* te ideje (u praksi) treba računati samo na *silu* kao početak pravnoga stanja, a ona će naknadno svojim prinudnim dejstvom stvoriti javno pravo. Ono će, naravno, kao što se već unapred može očekivati, pokazati velika odstupanja od one ideje (u teoriji), jer se, osim toga, ne sme mnogo računati na moralno shvatanje save-todavca: da će on, pošto ujedini pustu gomilu, prepustiti narodu da svojom zajedničkom voljom ostvari pravno uređenje.

To onda znači: ko već jednom ima vlast u svojim rukama, taj neće dozvoliti da mu narod propisuje zakone. Država koja je već dospela u taj položaj, te nije podložna nikakvim spoljašnjim zakonima, neće dopustiti da način kojim ostvaruje svoje pravo nad drugim državama bude u njihovoj nadležnosti. Pa i čitav jedan kontinent, ako oseti svoju nadmoć nad drugim, koji mu inače i ne stoji na putu, iskoristiće sva sredstva da pojača svoju moć time što će ga opljačkati ili čak njime zagospodariti. I dok se, eto, s jedne strane, svi teorijski planovi o državnom, međunarodnom i pravu građana sveta raspršuju u neizvodljive ideje bez stvarne sadržine, dotle se, s druge strane, praksa zasnovana na empirijskim principima ljudske prirode, koja ne smatra za poniženje da iz samog načina kako se u svetu radi crpe pouke za svoje maksime, jedino može nadati da će naći sigurnu osnovicu za svoju zgradu državne mudrosti.

Razume se, ako nema slobode i na njoj zasnovanog moralnog zakona i ako je sve što se događa ili što se može dogoditi, samo goli mehanizam prirode, tada je i čitava politika (kao veština da se taj mehanizam iskoristi za upravljanje ljudima) samo praktična mudrost, a pojam prava samo misao lišena stvarne sadržine. No, ako se pokaže neophodno potrebitim da se moralni zakon poveže s politi-

kom. da se, štaviše, uzdigne na stepen njenog ograničavajućeg uslova, onda se mora priznati da su ta dva pojma spojiva. Ja mogu, istina, da zamislim *moralnog političara*, koji bira principe politike tako da oni mogu postojati uporedo s moralom, ali ne *političkog moralistu*, koji kuje moral onako kako je to korisno za državnika.

Moralni političar postaviće sebi ovo načelo: ako se jednom pokažu kakvi nedostaci, bilo u državnom uređenju, bilo u međusobnom odnosu država koji nisu mogli biti sprečeni, onda je dužnost, na prvom mestu, državnih poglavara da posvete pažnju tome da se oni što pre poprave i saobrase prirodnom pravu, onakvom kakvo stoji u ideji našeg uma kao uzor pred našim očima — pa makar to zahtevalo i žrtve od strane njihovog samoljublja. Kidanje veza državne ili svetske građanske zajednice, još pre nego što postoji bolje uređenje koje će stupiti na mesto staroga, protivi se doduše svakoj politici, a i moralu koji je u tom pitanju saglasan s politikom, pa bi bilo besmisleno tražiti da se pomenuti nedostaci otklone smesta i bez potrebnih obzira. Ali da vlastodržac ima bar trajno u vidu maksimuma neophodnosti takve promene i da se na taj način stalno približava svojoj svrsi, tj. uređenju koje je prema pravnim propisima najbolje, to se zacemento od njega tražiti. Jedna država može već stvarno imati republikansku upravu iako u njoj još, prema postojećoj konstituciji, postoji *vladarska moć* (despotska vlast), sve dok se narod postepeno ne osposobi da postane pristupačan samoj ideji zakonskog autoriteta, (upravo tako kao da zakoni imaju fizičku moć) i dok se prema tome ne utvrdi da je dorastao za sopstveno zakonodavstvo (prvobitno zasnovano na pravu). Međutim, ako bi narod pod pritiskom lošeg uređenja izazvao *revoluciju* i nezakonitim putem izvojevao zakonitije uređenje, onda u tom slučaju ne bi ipak trebalo smatrati dozvoljenim da se narod vrati na staro uređenje — premda bi za vreme revolucije s pravom bio kažnjen kao buntovnik svak ko bi se njome baktao i istupao silom ili podmušklošću. Što se tiče spoljašnjeg odnosa jedne države prema drugoj, ne sme se od države tražiti da se ona odrekne svog uređenja, makar ono bilo i despotsko, sve dok postoji opasnost da će je druge države odmah progutati (jer je to uređenje ipak zaštita protiv spoljašnjeg neprijatelja). Prema tome, pri sprovođenju gornjeg načela treba dopustiti i odlaganje njegovog ostvarivanja za bolju priliku.*

* To su dopusni zakoni čistoga uma, koji dozvoljavaju da se neko nepravedno javno-pravno stanje održi sve daleko od sebe ne saze za potpuni prevrat ili dok se minimalnim sredstvima tome ne približi. Jer, mekavsko pravno uređenje, makar ono i u maljoj meri odgovaralo pojmu prava, bolje je no nikakvo, a takve sudbina (anarhija) može da zadesi *pranegijenu* reformu — Prava državna mudrost smatraće, dakle, u sadašnjem stanju stvari, svojom dužnošću da sprovodi reforme u duhu ideala javnoga prava, a revolucije, samo gde ih priroda sama izazove, neće iskoristiti da opovrda još veće umjetavanje, već će ih shvatiti kao poziv prirode da sprovede temeljitiju reformu i da stvarno zakonsko uređenje zasnovano na principima slobode i tako jedino trajno uređenje.

I premda moralisti koji su skloni despotizmu (i koji u praksi prave omaške) greše na razne načine protiv načela politike (time što suviše naglo preduzimaju mere ili ih preuranjeno veličaju), ipak ih iskustvo stečeno u ovom njihovom sukobu s prirodom mora postepeno izvesti na bolji put. Nasuprot tome, političari koji morališu *onemogućuju* sa svoje strane da se postigne nešto bolje time što ulepšavaju protivpravne državne principe pod izgovorom da je ljudska priroda *nesposobna* za dobro onako kako ga propisuje ideja uma, i na taj način ovekovečuju povredu prava.

Praksa kojom se diče ti političari u stvari je *majstorija*, pri čemu su im sve misli uperene jedino na to kako da povlađuju najvišoj vlasti (da ne bi promašili svoju privatnu korist) da izneveri narod, a po mogućnosti i ceo svet. Tako rade pravi juristi (oni od *zanata*, a ne iz *zakonodavstva*), kada zađu u oblast politike. Jer, kako njihov posao nije da sami mudruju o zakonodavstvu, nego da sprovedu postojeća naređenja zemaljskog prava, to im uvek mora izgledati najbolje ono zakonsko uređenje koje upravo postoji ili, kada ovo bude izmenjeno s najvišeg mesta, ono sledeće, i tako je sve u svom odgovarajućem mehaničkom redu. Ali, kada se iz te veštine da se snađu u svakom stanju u njima rodi uobraženje da mogu prema pravnim pojmovima (dakle a priori, ne empirički) suditi o principima *državnog uređenja* uopšte, ako zatim na sav glas objave da poznaju *ljude* (što se, naravno, može očekivati, jer s mnogima imaju posla), ali ne poznaju *čoveka* i sve ono što se od njega može načiniti (za šta se traži više stanovište antropološkog posmatranja), te se, snabdeveni tim pojmovima, bace na državno i međunarodno pravo kako ga propisuje um — onda taj prelaz ne mogu da izvrše drukčije do u duhu izvrtanja, primenjujući svoj uobičajeni postupak (postupak mehanizma po despotski datim prinudnim zakonima) i tamo gde pojmovi uma poznaju samo zakonsku prinudu zasnovanu na principima slobode, koja tek omogućuje pravo državno uređenje. A tobožnji praktičar misli da može taj zadatak rešiti mimo *ideje* uma, empirički, *ugledajući* se na razna državna uređenja koja su se najbolje održala, ali su u većini slučajeva bila protivpravna. — Načela kojima se on pri tome služi (mada ih glasno ne ispoveda) svode se otprilike na sledeće sofističke maksime:

1. *Fac et excusa*. Uluči zgodnu priliku da samovoljno prisvojiš bilo pravo države nad njenim, bilo nad kojim drugim susednim narodom. Mnogo je lakše i tananije izneti opravdanje i ulepšati *nasilje posle dela* (naročito u prvom slučaju ako je najviša unutrašnja vlast istovremeno i zakonodavna, te joj se valja pokoravati bez razmišljanja) nego pre toga tražiti ubedljive razloge i čekati na protivdokaze. Već i sama ta drskost stvara izvestan utisak kao da je onaj koji tako postupa stvarno ubeden u zakonitost svo-

daje suprotne primere. — Još nesigurnije je *međunarodno pravo*, izgrađeno tobože na temelju statuta prema ministarskim planovima, jer ono odista predstavlja samo reč bez stvarne sadržine i zasniva se na ugovorima koji u istom onom aktu kojim su zaključeni sadrže prikrivenu nameru da budu pogaženi. Tome nasuprot, rešenje drugog problema, tj. *problema politike*, nameće se tako reći samo od sebe, za svakoga je očigledno: izlaže sramoti svako lukavstvo i pri tom vodi pravo svrsi. No mudrost nas podseća na to da mu ne treba prilaziti pre nagljeno i silom, nego da mu se treba, kad god to povoljan sticaj prilika dopusti, neprestano približavati.

To, dakle, znači: »Težite pre svega za carstvom čistog praktičkog uma i za njegovom pravdom, pa će vam vaša svrha (blagodet večnog mira) sama od sebe pasti u deo.« Jer, moral ima tu karakterističnu osobinu, i to u pogledu njegovih načela javnog prava (a time i politike koja se može a priori saznati), da ukoliko svrhu čini manje zavisnom od fizičke ili moralne prednosti, utoliko se upravo svrha sa tom prednošću više podudara. To dolazi otuda što baš a priori data opšta volja (u jednom narodu ili u međusobnom odnosu raznih naroda) jedina odlučuje o tome šta je među ljudima pravo. A ta ujedinjena volja svih može, samo ako se na delu dosledno postupa, da prouzrokuje ujedno i po mehanizmu prirode dejstvo za kojim težimo i da tako pribavi efekat pojmu prava. — Tako, na primer, jedno načelo moralne politike glasi: narod treba da se udruži u državu isključivo prema pravnim pojmovima slobode i jednakosti. Taj se princip osniva na dužnosti, a ne na mudrosti. I sada, neka politički moralisti mudruju do mile volje o prirodnom mehanizmu ljudske gomile organizovane u društvo i neka govore kako će on obesnažiti pomenuta načela i osujetiti njihovu nameru ili neka nastoje da dokažu svoje tvrđenje primerima loše organizovanih uređenja starog i novog doba (npr. demokracija bez predstavničkog sistema), ipak oni ne zaslužuju da ih iko sluša. U prvom redu zbog toga što takva pogubna teorija baš sama stvara zlo koje predskazuje, jer baca čoveka u istu klasu s ostalim živim mašinama, kojima je ostala još samo svest da nisu slobodna bića, da bi tako u sopstvenim očima postali najbedniji među svim bićima na svetu.

Kao opštepoznata poslovice, rečenica: *Fiat iustitia pereat mundus*, što u prevodu glasi: neka vlada pravda, a neka propadnu svi lupeži u svetu, zvuči možda malo razmetljivo, ali je istinita. To je odvažno pravno načelo, koje staje odlučno na put svim krivudanjima lukavstva i našilja. Samo se ono ne sme shvatiti pogrešno, kao dozvola da se sopstveno pravo koristi sa najvećom bezobzirnošću (to bi se protivilo etičkoj dužnosti), već kao obaveza vlastodržaca da nikome zbog nenaklonosti ili samilosti prema drugima ne uskrate niti okrnje njegovo pravo. A za to se na prvom

mestu traži da unutrašnje državno uređenje bude podešeno prema čistim pravnim principima, kao i to da se dotična država udruži sa drugim susedima ili udaljenijim državama u neku vrstu opšte države, sa ciljem da se na zakonski način izravnavaju međusobne razmirice. — Tom postavkom hoće da se kaže samo jedno: *polazna tačka* političkih maksima ne sme da bude blagostanje i sreća što će ih one doneti svakoj državi, dakle svrha što je sebi postavlja svaka od njih (u smislu ono je što se hoće) kao najviši (no ipak samo empirički) princip prave politike, već to mora biti čisti pojam pravne dužnosti (u smislu toga što treba raditi, čiji je princip dat a priori čistim umom) bez obzira na fizičke posledice koje iz toga mogu proizići. Svet neće nikako propasti ako u njemu bude manje rđavih ljudi. Moralno zlo ima tu osobinu, neodvojivu od njegove prirode, da se u svojim namerama samo sebi suprotstavlja i da se uništava (naročito u odnosu istomišljenika) te tako, mada u laganom napredovanju, ustupa mesto moralnom principu dobra.

* * *

Prema tome, *objektivno* (u teoriji) nema uopšte sukoba između morala i politike. Ali *subjektivno* (to će reći: s obzirom na čovekove sebične sklonosti, koje se još ne moraju nazivati praksom, jer se ne zasnivaju na maksimama uma), taj će sukob uvek postojati i neka postoji, jer na njemu se izostrava naša vrlina. A prava se hrabrost ne vrline (prema načelu: *tu ne cede malis sed contra audentior* — ne ustupaj pred zlom, već mu se odvažno suprotstavljaj — Prev.) ne sastoji prvenstveno u tome da se čovek sa čvrstom namerom suprotstavi zlu i žrtvama što ih mora podneti, nego da pogleda u oči onom mnogo opasnijem, lažnom i izdajničkom principu u nama samima — koji svojim mudrovanjem hoće da prikaže slabost ljudske prirode kao opravdanje za svaki prestup — i da pobedi njegovo lukavstvo.

Politički moralist stvarno može da kaže: vladar i narod, ili narod i narod ne čine *jedan drugome* nepravdu ako među sobom vode rat silom ili lukavstvom — premda čine nepravdu uopšte time što uskraćuju svako poštovanje pojmu prava, koji bi jedini mogao obezbediti mir za večna vremena. I pošto svaki od njih gazi svoju dužnost prema drugome, koji je isto tako prema njemu protivpravno nastrojen, sasvim je pravo ako se oni međusobno zatiru, ali tako da od njihove rase preostane još uvek dovoljan broj ljudi, kako ova igra ne bi prestala do dalekih vremena i kako bi njihov primer jednom poslužio kao opomena dalekom potomstvu. Pri tome je i providenje u svetskom toku našlo svoje opravdanje: jer moralni se princip u čoveku neće nikada ugasiti, a um, koji je pragmatičan, podoban da pre-

ma pomenutom principu sprovede u delo pravne ideje, raste neprestano s kulturnim napredovanjem, a time ujedno raste i krivica za one prestupe. Na samog stvoritelja, koji je našao za potrebno da takav soj iskvarenih bića uopšte postoji na zemlji, ne može, izgleda, opravdati nikakva teodiceja (ako se uzme da se stanje ljudskog roda ne može i neće nikada popraviti). No takvo je stanovište u prosuđivanju za nas suviše visoko a da bismo mogli svoje pojmove o mudrosti pripisati najvišoj i nama nedokučivoj teorijski shvaćenoj sili (u cilju teorijskog saznanja). — Na takve očajne zaključke prisiljeni smo neminovno ako ne pretpostavimo da čisti pravni principi imaju objektivnu realnost, tj. da se mogu izvesti. Prema tome shvatanju treba da postupi narod u državi, a onda i država jedna prema drugoj, ma šta tome prigovorila empirička politika. Prava politika, dakle, ne može da učini nijedan korak a da se pre toga ne pokloni moralu; i premda je politika sama za se teška veština, njeno sjedinjenje s moralom nije nikakva veština. Jer moral preseca čvor koji politika nije mogla da odreši čim se te dve snage suprotstave jedna drugoj. — S ljudskim pravom treba postupati kao sa svetinjom, ma kakve to žrtve stajalo silu koja je na vlasti. Tu se ne može raditi napola i izmišljati neko srednje, pragmatički uslovljeno pravo (nešto između prava i koristi), nego svaka politika treba da prigine kolena pred pravom, ali se zato može nadati da će se, mada lagano, uzdići na stepen na kome će trajno sjati.

II

O saglasnosti između politike i morala, prema transcendentalnom pojmu javnog prava

Ako apstrahujem celokupnu materiju javnoga prava (u raznim empirički datim odnosima ljudi u državi, ili jedne države prema drugoj), kao što to obično čine učitelji prava, onda mi još preostaje forma publiciteta, koju potencijalno sadrži svaki pravni zahtev, jer bez nje ne bi bilo pravde (koja se može zamisliti samo kao obnarodovana), pa prema tome ni prava, koje samo ona može dati.

Tu podobnost za publicitet mora imati svaki pravni zahtev. A pošto je vrlo lako prosuditi da li ona u konkretnom slučaju postoji, tj. da li se može spojiti s načelima delatnika ili ne, to pomenuta podobnost može zgodno poslužiti kao kriterijum, dat a priori našem umu, pomoću kojeg odmah možemo saznati — kao pomoću nekog eksperimenta čistog uma — je li izvesan zahtev (*praetensio iuris*) u ovom drugom slučaju pogrešan (protivpravan).

Posle takve apstrakcije svega empiričkog što sadrži pojam državnog i međunarodnog prava (jer tu leži sve ono

rdavo u ljudskoj prirodi što čini silu neizbežnom), možemo sledeću postavku nazvati *transcendentalnom formulom javnoga prava*:

«Svi postupci koji se dotiču prava drugih ljudi nepravični su ako se njihova maksima ne slaže s publicitetom.»

Taj princip treba smatrati ne samo *etičkim* (kao da se tiče samo vrline) nego i *juridličkim* (pošto se tiče ljudskih prava). Jer, maksima koju ne smem *glasno* da iskažem a da time ne osujetim sopstvenu nameru, koju moram bezuslovno da *krijem* ako hoću da uspeš, koju ne smem *javno da ispovedim* a da neizostavno ne izazovem sveopšti otpor protiv moje odluke, takva maksima nailazi nužno na opštu, prema tome a priori jasnu protivakciju baš zbog nepravde kojom ona svakom preti. — Taj princip je samo *negativan*, tj. on jedino ima da pokaže šta *nije pravo* u odnosu na druge. — On je, kao kakav aksiom, toliko jasan da se ne može dokazati, a osim toga lako ga je primeniti, kao što se vidi iz sledećih primera javnog prava.

1. U unutrašnjem *državnom pravu* (*ius civitatis*). — Tu se susrećemo s pitanjem na koje je po mišljenju mnogih teško odgovoriti, a koje se transcendentalnim načinom publiciteta vrlo lako rešava: «Da li buna predstavlja zakonito sredstvo da neki narod zbaci ugnjetačku vlast takozvanog tiranina (*non titulo sed exercitio talis*)?» Narodna su prava povređena, i tiraninu se neće naneti nepravda ako bude zbačen s prestola; u to nema sumnje. Pa ipak je u najvećoj meri nezakonito da podanici na taj način traže svoje pravo, te se ni oni isto tako ne bi mogli žaliti na nepravdu ako bi u toj borbi podlegli i ako bi potom, zbog toga, imali da iskuse najtežu kaznu.

Tu može čovek svakojako da mudruje, za i protiv, ako želi da stvar reši dogmatskim dedukovanjem pravnih osnova. No transcendentalni princip publiciteta javnoga prava može da prođe i bez te opširnosti. Prema njemu, treba zapitati sam narod, pre nego što sklopi građanski ugovor, da li bi se usudio javno obznaniti maksimu o eventualnom podizanju bune. Lako je uvideti da bi narod, kada bi pri stvaranju državnog uređenja postavio uslov da u izvesnim slučajevima sme upotrebiti silu prema vrhovnom poglavaru, time prisvojio zakonsku vlast nad njim. No u tom slučaju vrhovni poglavar ne bi bio ono što jeste, ili, ako bi i jedno i drugo bilo potrebno da bi se osnovala država, onda njeno stvaranje uopšte ne bi bilo moguće, a to bi se protivilo nameri samog naroda. Nepravičnost pobune očevidna je dakle po tome što bi njena maksima onemogućila njenu nameru ako bi ljudi *javno izrazili* pristajanje uz nju. Tu bi maksimu, prema tome, trebalo na svaki način držati u tajnosti. — Vrhovni poglavar u državi, međutim, ne bi bio prisiljen da išta krije. On može otvoreno reći kako će

svaku pobunu kazniti smrću kolovoda, bez obzira na to što će ovi misliti da je on prvi sa svoje strane pogazio osnovni zakon. Jer, ako je svestan da poseduje vrhovnu vlast kojoj se ne može odoljeti (a to se mora pretpostaviti u svakom građanskom uređenju, jer ko nije dovoljno jak da svakog pojedinca u narodu zaštiti od drugoga, taj nema prava ni da mu zapoveda), onda se ne mora brinuti da će publicitet njegove maksime osujetiti njegovu nameru. Sa tim je prirodno u vezi i to što bi taj poglavar, u slučaju da narodna pobuna uspe, morao postati običan podanik te ne bi smeo pokušati novu bunu u svoju korist, ali se isto tako ne bi morao boriti odgovornosti za ranije upravljanje državom.

2. U međunarodnom pravu. — O međunarodnom pravu može se govoriti samo onda ako se pretpostavi izvesno pravno stanje (tj. spoljašnji uslov koji čoveku zaista omogućuje da uživa neko pravo). Kao javno pravo, ono već u svom pojmu sadrži publikaciju opšte volje koja svakome dodeljuje ono što je njegovo, a taj *status iuridicus* mora proizlaziti iz nekog ugovora koji se ne sme zasnivati na prisilnim zakonima (kao što je onaj iz koga potiče država), već može da predstavlja i izvesnu *trajno-slobodnu asocijaciju*, kao što je gorepomenuto stanje federalnosti raznih država. Jer, bez ikakvog *pravnog stanja* koje aktivno zadire u odnose među raznim (fizičkim ili moralnim) osobama, dakle u prirodnom stanju, može postojati jedino privatno pravo. — I ovde dolazi do sukoba između politike i morala (kao pravne nauke), te se opet lako može primeniti onaj kriterijum o publicitetu maksima, samo s tom razlikom što su se države tu ujedinile isključivo u obavezi da uzajamno i zajednički u odnosu prema drugim državama čuvaju mir, a nipošto da osvajaju zemlje. — Tu sada nastupaju sledeći slučajevi antinomije između politike i morala, zajedno s njihovim rešenjem.

a) »Ako je jedna od tih država nešto obećala drugoj: bilo pomoć, bilo novac za rat, bilo da će joj ustupiti neke zemlje i sl., onda nastaje pitanje: može li se država u slučaju od koga zavisi njen spas osloboditi svoje obaveze tako da igra ulogu dvostruke osobe, prvo *suverena* koji nikome u svojoj državi nije odgovoran, a onda opet samo najvišeg *državnog činovnika*, koji mora da polaže račun državi. Jer onda se dolazi do zaključka da se država u drugom svojstvu oslobađa onoga na šta se obavezala u prvom.« — No kada bi država (ili njen vrhovni poglavar) razglasila tu svoju maksimu, onda bi je naravno druge države izbegavale ili bi se udružile sa ostalima da se odupru njenim bezobzirnim namerama. A to dokazuje da bi politika, pored sveg lukavstva, sama osujetila svoju svrhu kad bi igrala tako otvorenih karata. Prema tome, gornja maksima je pogrešna.

b) »Ako jedna država koja je nabujala do strašnih razmera (*potentia tremenda*) zabrine susednu silu, može

li se pretpostaviti da će ona, pošto može, i *hteti* da ovu potlači, i daje li to slabijoj pravu da (ujedinjenim) napadom krene na jaču, bez prethodne uvrede?« — Država koja bi na to pitanje odgovorila »da« i koja bi tu svoju maksimu objavila, samo bi još brže i sigurnije navukla zlo na sebe. Jer veća bi sila pretekla manju, a eventualno združivanje malih sila samo je slaba trska za onoga koji ume da se koristi onim »*divide et impera*«. — Ta maksima politike, javno publikovana, osujećuje, dakle, nužno sopstvenu nameru, i stoga je neopravdana.

c) »Ako neka mala država svojim položajem narušava sklop jedne veće države i time onemogućuje njen opstanak, je li ova u pravu da onu manju pokori i pripoji je sebi?« — Lako je uvideti da ona veća država ne bi smela glasno iskazati takvu maksimu, jer bi se male države blagovremeno ujedinile ili bi druge velike države povele borbu za taj plen. Tako bi se ova maksima onemogućila svojom otvorenošću, što je znak da je nepravedna i da to može da bude u vrlo velikom stepenu. Jer nepravda, i kada je izvršena na neznatnom objektu, može još uvek da bude vrlo velika.

3. *Pravo građana sveta* ovde ne pominjem. Ono je analogno međunarodnom pravu i zbog toga je lako navesti njegove maksime i oceniti ih.

* * *

Princip o nespojivosti maksima međunarodnog prava s publicitetom pruža nam, istina, dobar kriterijum za nesaglasnost politike i morala (kao nauke o pravu). No treba da budemo poučeni i o tome pod kojim se uslovom te maksime podudaraju s pravom među narodima. Jer, nije dozvoljen obrnuti zaključak: da su one maksime koje podnose publicitet samim tim i pravedne, pošto onaj koji je sigurno nadmoćan ne treba da krije svoje maksime. — Međunarodno pravo uopšte je moguće samo pod uslovom da prethodno postoji neko *pravno stanje*. Bez toga nema javnog prava, te je svako pravo koje se može zamisliti van toga stanja (u prirodnom stanju) samo privatno pravo. No ranije smo videli da je federativno stanje među državama, čija je namera da ukloni rat, jedino pravno stanje koje ne zadire u *slobodu* država. Prema tome, saglasnost između politike i morala mogućna je jedino u federativnoj zajednici (koja je prema pravnim principima a priori data i nužna). Osnivanje te zajednice u što širem obimu čini pravnu osnovicu celokupne politike, a bez te je namere svekoliko njeno mudrovanje glupost i prikrivena nepravda. — Ta nadripolitika ima svoju *kazuistiku*, koja ne zaostaje za najboljom jezuitskom školom — *reservatio mentalis*: pri sklapanju javnih ugovora upotrebljavati takve izraze koje ćemo u zgodnoj prilici tumačiti po volji, u svoju korist (npr.

razlika između *status quo de fait* i *de droit*): — probabili-
zam: izmišljati rdave namere drugih ili smatrati verovatnim
da one pretežu, a to onda uzeti kao pravnu osnovu da se
pokopaju druge mimo države; — i, naposljetku, *peccatum
philosophicum* (*peccatillum bagatelle*): smatrati lako opro-
stivom sitnicom što je progutana kakva mala država, ako
se time koristila neka druga znatno veća, tobože u interesu
povećanja dobra u svetu.*

Tome ide u prilog i dvoiličnost politike u pogledu mo-
rala, koja iskorišćuje čas ovu čas onu njegovu o last za
svoje namere. — Ljubav prema čoveku i poštovanje ljud-
skog prava su podjednako naša dužnost. Samo, ono prvo
je *uslovna*, a drugo *bezuslovna* dužnost, koja prosto nalaže
i za koju se onaj koji hoće da se prepusti slatkom oseća-
nju da čini dobro najpre mora potpuno uveriti da je nije
pogazio. S moralom u prvom smislu (etikom) politika će
se lako sporazumeti da ljudska prava prepusti njihovim
poglavarima. Ali što se tiče morala u drugom smislu (kao
nauke o pravu), pred kojim bi trebalo da prigne kolena,
politika nalazi za umesno da se ne upušta ni u kakvu pogod-
bu, nego da mu radije porekne svaku realnost i da sve du-
žnosti protumači kao čistu naklonost. Ipak bi tu podmu-
klost jedne mračnjačke politike filozofija lako mogla osu-
jetiti publicitetom odnosnih političkih maksima, samo kad
bi se politika htela usuditi da filozofu omogući publicitet
njegovih maksima.

U tom smislu ja predlažem drugi, pozitivni transcen-
dentalni princip javnoga prava, koji bi imao ovu formulu:

«Sve maksime kojima je publicitet *potreban* (da ne
promaše svoju svrhu) slažu se istovremeno i sa pra-
vom i sa politikom.»

Jer, ako one mogu da ostvare svoju svrhu jedino pu-
blicitetom, to znači da su saobrazne opštoj svrsi publike
(sreći), a pravi zadatak politike i nije ništa drugo
do to da postigne tu saglasnost (da ova bude zadovoljna
svojim stanjem). Ako se, međutim, ta svrha može postići
samo publicitetom, to jest tako da se odstrani svako nepo-
verenje prema maksimama, onda se maksime moraju sla-
gati s pravom publike, jer samo je u njemu moguće uje-
diniti svrhu svih njih. — Dalje izvođenje i raspravljanje
ovog principa moram ostaviti za drugu priliku. No, da je po-
menuta formula transcendentna, vidi se po tome što su
uklonjeni svi empirički uslovi (nauka o sreći) koji
čine sadržinu zakona, a uzeta je u obzir samo forma opšte
zakonitosti.

* Prilozi za takve maksime mogu se naći u raspravi gospodine dvorskog savetnika
Garvea «O vezi morala i politike, 1788». Taj ugledni naučnik priznaje odmah ne po-
četku da nije u stanju dati zadovoljavajući odgovor na to pitanje. Pa ipak, odobriti
te maksime, lako uz priznanje da je nemoguće pobiti sve prigovore koji se protiv
njih javljaju, izgleda mi kao odveć velike, veće no što je na mestu, popustljivost
prema onima koji su skloni da ih zloupotrebe

Ako je naša dužnost, ukoliko zato ujedno postoji i
opravdana nada, da ostvarimo stanje javnoga prava, makar
na beskrajnoj liniji postepenog približavanja, onda *večni
mir*, koji mora doći posle onoga što se dosada pogrešno
nazivalo mirovnim ugovorima (a bilo bi tačno da se nazi-
valo primirjima), nije prazna misao, nego zadatak koji se,
rešavan postepeno, stalno približava svom krajnjem cilju
— jer vremenski razmaci, potrebni za to napredovanje, po-
staju verovatno sve kraći.